

Wspomnienia

Krystyna BÜthner-Zawadzka,
lata sześćdziesiąte

ARCHIWUM RODZINNE

Anna Jędrzejczyk

Instytut Sztuki, Polska Akademia Nauk
ORCID: 0000-0001-7138-9809

Wiedza, rzetelność, profesjonalizm

Wspomnienie o Krystynie Büthner- -Zawadzkiej (1940–2021)

Abstract

Knowledge, Integrity, Professionalism: Remembering Krystyna Büthner-Zawadzka (1940–2021)

Krystyna Büthner-Zawadzka, a graduate of the University of Warsaw and author of documentary references, was involved with the *Słownik biograficzny teatru polskiego* (Biographical Dictionary of Polish Theater) throughout her professional career; she had contributed to this project even as a student. She was employed by the Institute

of Art of the Polish Academy of Sciences in 1966, and until 2017 she took part in preparing all volumes of the publication, which contains biographical entries on people of theatre from the birth of the national stage in Poland to the end of the 20th century. Her extensive knowledge, critical source evaluation skills, accuracy, and thoughtfulness regarding sensitive data were invaluable. She was passionate about gathering information and source materials, and developing the workshop of Polish biography. It was thanks to her initiative that the dictionary's editorial team applied for a grant from the Ministry of Science and Higher Education, and the resulting financial support made it possible to prepare and publish the third volume. Over the recent years, despite her illness, she continued to be actively involved in all editorial activities; she participated in team meetings, assessed the quality of the entries and the selection of illustrations, as well as engaging in proofreading. For her, working on the *Słownik biograficzny teatru polskiego* was a mission.

Keywords

Krystyna Büthner-Zawadzka, history of Polish theater, biographies of theater artists, biographers workshop

Abstrakt

Krystyna Büthner-Zawadzka, absolwentka Uniwersytetu Warszawskiego, autorka opracowań dokumentacyjnych, całe zawodowe życie związała ze *Słownikiem biograficznym teatru polskiego*, z którym współpracowała już podczas studiów. W 1966 została zatrudniona w Instytucie Sztuki PAN i do 2017 uczestniczyła w pracach nad wszystkimi tomami wydawnictwa, zawierającymi biogramy ludzi teatru od powstania sceny narodowej do końca XX wieku. Jej rozległa wiedza, krytyczna ocena źródeł, dokładność i wycucie dotyczące danych wrażliwych były nieocenione. Z pasją gromadziła informacje i materiały, budowała warsztat biografistyki. Z jej inicjatywy zespół wystąpił o grant i właśnie kolejne dotacje Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pozwoliły zredagować i wydać trzeci tom *Słownika*. W ostatnich latach mimo choroby intensywnie angażowała się we wszystkie działania redakcyjne, była obecna na zebraniach zespołu, czuwała nad stroną merytoryczną tekstu i doborem ilustracji, wykonywała korekty. Prace nad *Słownikiem* traktowała jak misję.

Słowa kluczowe

Krystyna Büthner-Zawadzka, historia teatru polskiego, biografie artystów sceny, warsztat biografistyki

Urodziła się 11 marca 1940 w Warszawie i z tym miastem była związana przez całe życie. Rodzice, także warszawianie, Anna z Konopków oraz Franciszek Klejne, absolwent Państwowej Szkoły Budowy Maszyn i Elektrotechniki im. Hipolita Wawelberga i Stanisława Rotwanda, pobrali się w 1932. Trzy lata później urodziła się ich pierwsza córka Zofia. Rodzina zamieszkała przy ulicy Szwedzkiej, tu przyszła na świat Krystyna Małgorzata. Po wybuchu wojny Franciszek Klejne dostał kartę mobilizacyjną i w poszukiwaniu swojej jednostki zawędrował aż do Francji, gdzie Władysław Sikorski formował polskie siły zbrojne. Potem z armią generała został ewakuowany do Wielkiej Brytanii. Anna z dwiema córkami przeżyła powstanie i koniec wojny w Sulejówku. Powróciła do mieszkania na Szwedzką i podjęła pracę maszynistki. Franciszek Klejne dotarł do Polski w 1947. Najpierw zatrudnił się w przemyśle winiarskim jako kosztorysant, później pracował w budownictwie. Równocześnie uprawiał amatorsko malarstwo, a jego ulubioną techniką była akwarela. Brał udział w licznych wystawach indywidualnych i zbiorowych, należał do Warszawskiego Stowarzyszenia Plastyków¹.

W drugiej połowie lat czterdziestych Krystyna Klejne rozpoczęła naukę w Państwowej Żeńskiej Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Podstawowego i Licealnego przy ulicy Konopackiej na Pradze. W 1957 uzyskała maturę. Dobrze знаła historię szkoły założonej w 1908 przez Helenę Rzeszotarską. Z dumą wspominała tę placówkę, jej tradycje i nauczycieli. Utrzymywała kontakty z koleżankami, z kilkoma się przyjaźniła i, dopóki pozwalało jej na to zdrowie, organizowała spotkania z nimi. Jesienią 1957 Krystyna została studentką Wydziału Filologicznego (sekcja polonistyki) na Uniwersytecie Warszawskim. Jej zainteresowania skupiły się na teatrze, między innymi wraz z Krystyną Skibińską przygotowała wykaz premier dramatów Leona Kruczkowskiego opublikowany w *Almanachu Sceny Polskiej 1962/63*². Pracę magisterską zatytułowaną *Adaptacje sceniczne Gabrieli Zapolskiej jej własnych i obcych utworów powieściowych* napisała pod kierunkiem profesora Tadeusza Siverta i w 1964 zdała egzamin magisterski. W tym samym roku wyszła za mąż i przyjęła nazwisko męża Büthner-Zawadzka. Jeszcze w czasie studiów, w 1962, rozpoczęła współpracę ze *Słownikiem biograficznym teatru polskiego* opracowywanym w Zakładzie Historii i Teorii Teatru

¹ Informacje o biografii i twórczości Franciszka Klejnego zawiera katalog Maria Białousz i Janusz Stępnik, oprac., *35 lat Warszawskiego Stowarzyszenia Plastyków* (Warszawa: Warszawskie Stowarzyszenie Plastyków, 1993).

² „Premiery krajowe i zagraniczne dramatów Leona Kruczkowskiego”, oprac. Krystyna Skibińska i Krystyna Zawadzka, w: *Almanach Sceny Polskiej 1962/63*, red. Edward Csátó (Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1964), 71–83.

Krystyna Bühner-Zawadzka, 1964

ARCHIWUM RODZINNE

Instytutu Sztuki PAN. Ponadto pod koniec lat siedemdziesiątych włączyła się w redagowanie prasy opozycyjnej, od 1980 pracowała dla kwartalnika „Zapis”³.

Przez pięćdziesiąt pięć lat była nierozzerwalnie związana ze *Słownikiem*. Jej praca zawodowa to przede wszystkim historia powstawania kolejnych tomów, zawierających biogramy ludzi polskiej sceny (aktorów, reżyserów, scenografów, śpiewaków, dyrygentów, lalkarzy, kierowników literackich i muzycznych), zarówno postaci historycznych, jak i współczesnych. W 1966 została przyjęta do Instytutu Sztuki PAN jako asystent w Zakładzie Teatru i tu pracowała aż do wydania trzeciego tomu *Słownika* w 2017 roku. Choć od października 2002 nie była już pracownikiem etatowym, nie opuściła redakcji. Nie chciała porzucić zaawansowanych prac nad trzecim tomem, nie potrafiła przerwać „niezwykłej «sztafety», niespotykanej bodaj w innych grupach zawodowych”, jak sama trafnie określiła dzieje *Słownika*⁴.

Owa „sztafeta” wyruszyła już w XIX wieku, kiedy świadomi ulotności dzieł scenicznych aktorzy-biografowie Józef Majewski, Michał Chomiński, Jan Tomasz Seweryn Jasiński i Władysław Krogulski zaczęli zbierać bezcenne materiały do życiorysów artystów polskiej sceny. Ich dzieło już w XX wieku kontynuowali historycy teatru polskiego, wśród nich Mieczysław Rulikowski i Stanisław Dąbrowski, którzy w latach trzydziestych postanowili stworzyć kompletny słownik ludzi teatru, działających w Polsce od powstania sceny narodowej. Obaj zgromadzili zbiory teatralne (Rulikowski nabył materiały po Chomińskim), które stały się później źródłową podstawą *Słownika*. Szczególnie ważna okazała się kartoteka Dąbrowskiego licząca ponad sześć tysięcy haseł i tworzona przez niego skrupulatnie od 1928 roku. Szczęśliwie przetrwała wojnę, a wraz z nią ocalały informacje ze źródeł zniszczonych lub po roku 1945 niedostępnych. Dąbrowski w 1955 został pracownikiem naukowym Państwowego Instytutu Sztuki (od 1959 Instytut Sztuki PAN), który zakupił od niego kartotekę i wtedy zapadła decyzja o opracowaniu i wydaniu *Słownika*. Dąbrowski po przejściu na emeryturę nadal współpracował z zespołem, czuwał nad pracami redakcyjnymi. Trwale zapisał się w pamięci Krystyny, miała ogromny szacunek dla jego przedwojennej, tytanicznej pracy i cennych znalezisk, a w konsekwencji ważnych dokonań dla *Słownika*. Opiekowała się jego dziełem, z pietyzmem pochylając się nad kartotekami, dokumentami i zapiskami nazwanymi później

³ „Zapis” był pismem literackim drugiego obiegu wydawanym od stycznia 1977 nieregularnie jako maszynopis, od stycznia 1980 był kwartalnikiem. Publikowano w nim utwory (prozę, poezję, felietony, eseje), które nie mogły być wydawane oficjalnie.

⁴ Krystyna Büthner-Zawadzka, „Słownik biograficzny teatru polskiego”, w: *Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk 1949–1999*, red. Lech Sokół et al. (Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2000), 201.

Krystyna Bühren-Zawadzka,
sylwester 1991

ARCHIWUM RODZINNE

roboczo „Notatami Dąbrowskiego”. To właśnie one były podstawą pierwszego tomu publikacji, wykorzystywali je też autorzy i redaktorzy tomów następnych. Do dziś znajdują się w słownikowym archiwum jako cenne źródło dla badaczy teatru.

Prace nad *Słownikiem* nabrały tempa po 1962 roku, kiedy redaktorką naczelną została Irena Schillerowa i, jak wspominała Krystyna:

z właściwą sobie energią zorganizowała stały zespół autorsko-redakcyjny, który odtąd pracował wyłącznie nad *Słownikiem*. Jego trzon stanowili ludzie trwale odtąd związani z dziełem i opracowujący też następne tomy (obok Zbigniewa Wilskiego [w redakcji od 1957 – A.J.], od 1962 – Krystyna Zawadzka, od 1964 – Maria Wosiek)⁵.

W 1967, po śmierci Schillerowej, funkcję redaktora naczelnego objął Zbigniew Raszewski i pod jego kierownictwem w 1973 wydano pierwszy tom⁶, który wyznaczył zarysy ostatecznej koncepcji dzieła. Równocześnie Krystyna wraz z zespołem rozpoczęła pracę nad słownikiem geograficznym polskich teatrów pomyślanym jako kontynuacja *Dykcjonarza teatrów polskich czynnych od czasów najdawniejszych do roku 1863* Ludwika Simona⁷. Efekty tych badań zostały opublikowane w „Pamiętniku Teatralnym”⁸. Także w „Pamiętniku” ukazał się jej artykuł *Szekspirowskie role Bolesława Ładnowskiego*⁹, zaczątek rozprawy doktorskiej, której z wielu przyczyn, także z powodu zaangażowania w prace nad *Słownikiem*, nie udało jej się ukończyć.

Słownik miał stać się wydawnictwem ciągłym, które – jak pisał Raszewski – „wedle postanowień Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk winno się ukazywać stale, a więc nie ma zamierzonego końca”¹⁰. Jeśli jednak pierwszy tom oparty został w osiemdziesięciu procentach na materiałach Dąbrowskiego, do kolejnych większość źródeł należało dopiero zgromadzić. Zespół, kierowany od 1984 przez Zbigniewa Wilskiego, doprowadził do wydania drugiego tomu

⁵ Büthner-Zawadzka, „Słownik”, 202.

⁶ Zbigniew Raszewski, red., *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*, t. 1, oprac. Jadwiga Czachowska et al. na podstawie materiałów Stanisława Dąbrowskiego (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973).

⁷ Ludwik Simon, *Dykcjonarz teatrów polskich czynnych od czasów najdawniejszych do roku 1863* (Warszawa: Książnica-Atlas, 1935).

⁸ Barbara Berger et al., oprac., „Teatry polskie w trzydziestoleciu 1944–1974: Słownik”, *Pamiętnik Teatralny* 24, z. 3/4 (1975): 423–500.

⁹ Krystyna Zawadzka, „Szekspirowskie role Bolesława Ładnowskiego”, *Pamiętnik Teatralny* 23, z. 3/4 (1974): 417–422.

¹⁰ Zbigniew Raszewski, przedmowa do: Raszewski, *Słownik biograficzny 1765–1965*, v.ii.

w 1994¹¹ i natychmiast przystąpiono do prac nad następnym. Był to jednak trudny czas i dla *Słownika*, i dla Krystyny. Po 1989 roku problemy finansowe spowodowały zmniejszenie zespołu redakcyjnego, dodatkowo zdestabilizowanego po niespodziewanej śmierci Wilskiego w 1995. Pojawiały się nawet głosy, że trzeci tom nie ma szans na dokończenie i wydanie. Oficjalna decyzja o zamknięciu projektu jednak nie zapadła. Zespół, uszczuplony i niedofinansowany, w miarę możliwości pracował dalej. Krystyna nie mówiła o tym głośno, ale można było dostrzec, że zatroskana, lecz pełna determinacji czuła odpowiedzialność merytoryczną za dzieło, które przecież współtworzyła od początku. „Sztafety” nie wolno było zatrzymać. Jej rozległa wiedza i gromadzone przez lata doświadczenie były kluczowe dla pracy redakcji w tych trudnych czasach. Mówiono o niej, że jest chodzącą encyklopedią historii teatru polskiego. Jej archiwum składało się z setek, a może tysięcy karteczek umieszczonych w licznych, małych pudełkach po herbacie ekspresowej, rozmieszczonych na blatach i w szufladach biurka zarówno w mieszkaniu Krystyny, jak i w pokoju redakcyjnym. To były „ściągawki”, z których każdy mógł korzystać w czasach, kiedy nie istniała wyszukiwarka Google ani Wikipedia. Pomocne były nie tylko przy pisaniu biogramów, lecz także podczas korekt. Krystyna powtarzała, że pamięć bywa zawodna, więc lepiej jeszcze raz sprawdzić. Sama tak właśnie czyniła, choć miała pamięć doskonałą. Przez wiele lat tworzyła także tzw. kartotekę miast – pod nazwą każdej miejscowości, w której działała scena teatralna, umieszczała wiadomości o wydawnictwach na jej temat i namawiała zespół do ich aktualizacji. Wszystkie tego typu działania budowały i usprawniały warsztat pracy.

Choć w 2002 formalnie zakończyła pracę w Instytucie, kontynuowała *Słownikowe* dzieło. Dzięki jej inicjatywie zespół redakcyjny zdobył trzy granty ministerialne w latach: 2003–2006, 2007–2009 i 2013–2017, które umożliwiły zakończenie prac nad trzecim tomem i jego wydanie przez Instytut Sztuki w 2017¹². Krystyna nie została formalnym redaktorem naczelnym tomu, ale objęła nad nim pieczę merytoryczną, dbając o ciągłość i pilnując, by w hasłach zachowano ustalone wcześniej proporcje i zasady. W przedmowie podkreślała, że tom „w swych założeniach, zarówno pod względem doboru haseł, jak i ich budowy, nie odbiega istotnie od dwóch opracowanych i wydanych już uprzednio”¹³. Nie chciała zmieniać kształtu wydawnictwa i nadmiernie wydłużać biogramów. Tymczasem

¹¹ Zbigniew Wilski, red., *Słownik biograficzny teatru polskiego 1900–1980*, t. 2, oprac. Barbara Berger et al. (Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1994).

¹² Barbara Berger et al., oprac., *Słownik biograficzny teatru polskiego 1910–2000*, t. 3 (Warszawa: Instytut Sztuki PAN, 2017).

¹³ Krystyna Büthner-Zawadzka, przedmowa do: Berger et al., *Słownik biograficzny 1910–2000*, vii.

Anna Jędrzejczyk, Małgorzata Komorowska,
Krystyna Büthner-Zawadzka, Grażyna Chmielewska,
Barbara Berger na promocji III tomu *Słownika*, 2018

napływało coraz więcej danych, odkrywano nieznane dokumenty, otwierały się archiwa i objętość publikacji się powiększała, w związku z czym tom został podzielony na dwa woluminy. Etyka zawodowa Krystyny gwarantowała rozważną ocenę drażliwych czy osobistych informacji pozyskanych podczas kwerend i właściwy wybór tego, co należy opublikować. Nie wszystkie dziedziny teatru były jej jednakowo bliskie, ale w każdej poruszała się ze znanstwem. Choć sama nie pisała biogramów śpiewaków, z lubością je redagowała, często coś dodawała, zmieniała lub cyzelowała przy pełnym zaufaniu autorki, Małgorzaty Komorowskiej. Kochała operę, często bywała na spektaklach w Teatrze Wielkim, zrealizowała też swoje marzenie, by obejrzeć przedstawienie w mediolańskiej La Scali. Podczas naszych rozmów telefonicznych prawie zawsze słyszałam w tle muzykę operową.

Jej zaangażowania w prace nad *Słownikiem* nie przerwała nawet poważna choroba onkologiczna w 2015. Szpital, operacje, chemioterapia i jej konsekwencje

odsuwały ją od obowiązków, ale tylko okresowo, na krótko. Podnosiła się z cierpienia i dalej pisała, redagowała, doglądała. Mimo choroby starała się pracować równie intensywnie jak wszyscy, inaczej nie potrafiła. W ostatnich latach działałyśmy głównie we cztery, oprócz Krystyny: Barbara Berger, Grażyna Chmielewska, Anna Jędrzejczyk. Redagowałyśmy nawzajem swoje hasła, razem wybierałyśmy i układałyśmy do druku zdjęcia artystów, wykonywałyśmy wspólnie korekty, dwie ostatnie już u niej w domu, między kolejnymi chemiami. Nie czuła się dobrze, była zmęczona, obolała, ale nigdy się nad sobą nie użalała, nie znosiła pytań z serii „jak się czujesz?”. Mobilizowała się do końca. Jeszcze w ostatniej korekcie zauważała pomyłki, a o jej bystrym oku krążyły anegdoty. Dostrzegała nawet skursywowaną kropkę, którą należało poprawić, bo – jak podkreślała – to też ważne.

Myślę – tu pozwolę sobie na refleksję osobistą – że praca, choć wyczerpująca, pomagała Krystynie zmagać się z chorobą. Patrząc, jak stopniowo materializują się oba słownikowe woluminy, nabierała pewności, że doprowadza swoje dzieło, metaforyczną sztafetę, do mety. Cieszyła się, że wytrwała. Kochała to, co robiła. Choć pomagałyśmy jej w dźwiganiu ciężaru odpowiedzialności, jednak to ona czuwała nad wszystkim. Taka już była. Taką ją lubiłyśmy, ceniłyśmy i taką zapamiętamy. Jej pracowitość, rzetelność, precyzja w ocenie sztuki aktorskiej, przenikliwość w porównywaniu źródeł ukształtowały naukowy warsztat biografistyki. Nie tylko bliskie otoczenie miało świadomość potencjału intelektualnego Krystyny i odnosiło się do niej z szacunkiem. Często prosiły ją o konsultacje koleżanki piszące książki czy artykuły o historii polskiej sceny lub sztuce aktorskiej. Nie odmawiała nigdy, angażowała się w merytoryczną pomoc bezinteresownie i szczerze. Swoją wiedzę dzieliła się do ostatnich tygodni życia. Nie była wylewna, w kontaktach zachowywała pewien dystans. Nie znosiła egzaltacji i głupoty. Była wrażliwą przyjaciółką, reagującą na smutki i radości, chętną do pomocy w każdej potrzebie. Uwielbiała podróże, zachwycała się przyrodą. Kochała zwierzęta, „uczłowieczyła” swojego królika Misia, umiłowała sobie też ptaki, a one ją. Zadziwiła mnie oswojona przez nią wrona, która odprowadzała Krystynę do auta, kiedy przyjeżdżałam po nią w drodze do Instytutu, a gdy wracałyśmy, czekała na latarni pod domem i na widok Krystyny natychmiast sfruwała, by towarzyszyć jej do drzwi na klatkę schodową. Na jej balkonie zawsze przebywała gromadka zaprzyjaźnionych ptaków, nazwę każdego znała, regularnie je karmiła, zmieniała wodę w miseczce. Były z nią do ostatnich dni.

Zmarła 22 lipca 2021 w Warszawie. Pochowana została na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach.

Bibliografia

- Berger, Barbara, Krystyna Büthner-Zawadzka, Grażyna Chmielewska, Anna Jędrzejczyk i Małgorzata Komorowska, oprac. *Słownik biograficzny teatru polskiego 1910–2000*. Tom 3. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2017.
- Berger, Barbara, Teresa Bogucka, Zbigniew Wilski, Maria Wosiek i Krystyna Zawadzka, oprac. „Teatry polskie w trzydziestoleciu 1944–1974: Słownik”. *Pamiętnik Teatralny* 24, z. 3/4 (1975): 423–500.
- Büthner-Zawadzka, Krystyna. „Słownik biograficzny teatru polskiego 1949–1999”. W: *Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk*, redakcja Lech Sokół et al., 201–205. Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, 2000.
- Raszewski, Zbigniew, red. *Słownik biograficzny teatru polskiego 1765–1965*. Tom 1. Opracowanie Jadwiga Czachowska et al. na podstawie materiałów Stanisława Dąbrowskiego. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.
- Skibińska, Krystyna, i Krystyna Zawadzka, oprac. „Premiery krajowe i zagraniczne dramatów Leona Kruczkowskiego”. W: *Almanach Sceny Polskiej 1962/63*, redakcja Edward Csató. Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1964, 71–83.
- Wilski, Zbigniew, red. *Słownik biograficzny teatru polskiego 1900–1980*. Tom 2. Opracowanie Barbara Berger et al. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1994.
- Zawadzka, Krystyna. „Szekspirowskie role Bolesława Ładnowskiego”. *Pamiętnik Teatralny* 23, z. 3/4 (1974): 417–422.

ANNA JĘDRZEJCZYK

historyczka teatru i dokumentalistka w Zakładzie Historii i Teorii Teatru Instytutu Sztuki PAN. Współautorka dwóch tomów *Słownika biograficznego teatru polskiego* (1994, 2017). Zajmuje się biografistyką i ikonografią. Współpracuje z krakowską Fundacją Wspierania Badań nad Życiem i Twórczością Heleny Modrzejewskiej, publikuje w związanej z nią serii „Arte et Ratione”.
